

Van 3 naar 4

Een nadere beschouwing van de aansluiting tussen leerjaar 3 h/v en tweede fase

Voortgezet Onderwijs

Van 3 naar 4

Van 3 naar 4

Een nadere beschouwing van de aansluiting tussen leerjaar 3 h/v en tweede fase

Voortgezet Onderwijs

Van 3 naar 4 Martien de Boer
Mannus Goris
Han Noordink

Enschede, 24 november 2003
VO/2059/D/03-106

Verantwoording

© 2003 Stichting leerplanontwikkeling (SLO), Enschede

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Auteur: Martien de Boer, m.m.v. Mannus Goris en Han Noordink

Layout: Christel Schoppink

Inhoud

Voorwoord	5
1. Inleiding	7
2. Het derde leerjaar havo en vwo	9
3. Het vierde leerjaar havo en vwo	11
4. Verschillen tussen leerjaar 3 en leerjaar 4 - probleem of niet?	13
5. Aansluitingsprobleem	15
6. Suggesties voor oplossingen	19
7. Profielkeuze en profielkeuzebegeleiding	25
8. Conclusies en aanbevelingen	29
Bijlage	33

Voorwoord

U heeft het verslag in handen van een kleinschalig, inventariserend onderzoek naar de problemen die leerlingen, docenten, (mentoren, coördinatoren) en schoolleiders ervaren bij de aansluiting tussen het derde leerjaar havo/vwo en de tweede fase en de oplossingen die scholen zoeken voor deze problemen.

Het onderzoek heeft een driedelig doel:

1. de aansluitingsproblematiek zoals die op de onderzochte scholen beleefd wordt in kaart brengen
2. zicht krijgen op oplossingen die scholen zoeken voor de aansluitingsproblemen
3. aanknopingspunten krijgen voor het ontwikkelen van instrumenten waarmee scholen de aansluitingsproblemen kunnen verminderen

De SLO voerde dit onderzoek in 2003 uit in opdracht van het Ministerie van OCenW. Aansluitend zullen praktische instrumenten ontwikkeld worden die scholen kunnen helpen bij het aanpakken van de aansluitingsproblematiek.

Wij willen graag Het Ashram College uit Alphen aan de Rijn, SG De Grundel uit Hengelo, het Melanchton College uit Rotterdam, Het Rythovius College uit Eersel en RSG Steenwijk uit Steenwijk, op deze plaats hartelijk danken voor hun medewerking aan dit onderzoek.

1. Inleiding

Begin 2002 is volgens het Tweede fase adviespunt (2002) 76% van de scholen met havo en vwo erg ontevreden over de aansluiting tussen onder- en bovenbouw havo en vwo. De meeste scholen zijn dan overigens wel bezig met het aanbrengen van aanpassingen in de onderbouw. Het gaat om aanpassingen in de lessentabel, meer vaardigheden in het programma, didactische veranderingen en profielvoorbereiding. (*Monitoring tweede fase, 2001-2002: verslag van peiling 2 onder starters 98 en starters 99 (inclusief de nabespreking met een steekproef van scholen), Tweede fase adviespunt, 2002*)

In de APS-publicatie *De aansluiting missen*. Van onderbouw naar bovenbouw havo/vwo (2002) legt Dick Nierop op basis van contacten met scholen uit dat bij het verbeteren van de aansluiting tussen jaar 3 en 4 in havo en vwo een grote taak is weggelegd voor de bovenbouw. Gezien de systeemscheiding tussen onder- en bovenbouw op veel scholen, passen leerlingen iets dat ze geleerd hebben in de onderbouw niet als vanzelfsprekend toe in de tweede fase. Ontbrekende vaardigheden voor de tweede fase kunnen het beste geleerd worden daar waar ze nodig zijn, in het vierde leerjaar. Daarnaast stelt Nierop dat de acties die de onderbouw onderneemt in het kader van de aansluiting op de tweede fase aan kracht winnen als nauw wordt samengewerkt met de bovenbouw.

Nierop ziet vooral een rol voor de bovenbouw, de scholen lijken overwegend te werken aan aanpassingen in het derde leerjaar. Het is niet te verwachten dat bij erg ontevreden scholen in een jaar tijd alle problemen zijn opgelost door de genoemde aanpassingen in de onderbouw. In informele gesprekken die wij voerden met docenten en schoolleiders bleek bovendien dat sommige scholen begin 2003 nog maar net begonnen zijn met een verkenning van de aansluitingsproblematiek op de eigen school en nog niet met het aanbrengen van aanpassingen. Het is dus nog steeds relevant om de aansluitingsproblematiek nader in kaart te brengen en te zoeken naar oplossingsrichtingen.

Wij namen daartoe interviews af op vijf scholen, verspreid over Nederland, steeds met leerlingen uit 3 havo en 3 vwo, leerlingen uit 4 havo en 4 vwo, docenten uit derde en vierde jaar havo en/of vwo (allemaal tevens mentor, coördinator of decaan) en vertegenwoordigers uit de schoolleiding. De interviews zijn afgenomen in de maanden mei en juni de derdeklassers stonden dus vlak voor de overgang naar de tweede fase en de vierdeklassers hadden er bijna een vol jaar in de tweede fase op zitten. We vroegen de derdeklassers naar verwachtingen ten aanzien van de tweede fase en de eventuele voorbereiding daarop, waarbij de profielkeuze extra aandacht kreeg. De vierdeklassers vertelden ook over hun profielkeuze, maar het accent in de gesprekken met hen lag bij hun ervaringen in het eerste jaar van de tweede fase. Met de docenten en schoolleiders bespraken we de aansluiting tussen het derde en vierde leerjaar in brede zin. Aan iedereen vroegen we tips voor het verbeteren van de aansluiting. De interviewvragen zijn als bijlage bij dit rapport opgenomen. Een uitwerking van de interviews per school is aan de betreffende schoolleider gestuurd met verzoek om

correcties en aanvullingen. De vervolgens aangepaste interviewverslagen zijn te lezen op www.slo.nl/

Op basis van de interviewgegevens maakten we schetsen van een gemiddeld derde leerjaar (paragraaf 2) en van een gemiddeld vierde leerjaar (paragraaf 3). In grote lijnen was de situatie op de vijf scholen gelijk, we hoorden opvallend vaak dezelfde knelpunten. Vervolgens konden we verschillen tussen jaar 3 en 4 op een rij zetten (paragraaf 4) en ingaan op de problemen die daaruit voortkomen (paragraaf 5). Paragraaf 6 is wellicht het meest belangwekkend - daarin zetten we de vele suggesties op een rij die de ge interviewden aandroegen voor verbetering van de aansluiting tussen onder- en bovenbouw. Tot slot is een aparte paragraaf (7) gewijd aan de profielkeuzebegeleiding, die plaatsvindt in het derde jaar en alles te maken heeft met voorbereiding op de tweede fase. We sluiten af met conclusies en aanbevelingen voor een gestructureerde aanpak van de aansluitingsproblematiek (paragraaf 8).

2. Het derde leerjaar havo en vwo

In het derde leerjaar zitten de leerlingen bij alle lessen in dezelfde, vertrouwde klassengroep bij elkaar. Ze hebben doorgaans hun plaats en draai in deze groep wel gevonden. Er is veel structuur in de lessen, de leerlingen worden aan de hand genomen en door de docent door de stof geleid. De leerlingbegeleiding is in handen van een vaste klasmentor.

De leerstof is weinig diepgaand, volgens de docenten omdat de basisvorming uitgaat van een aanbod voor alle leerlingen, dat daardoor te weinig gedifferentieerd is. De schoolboeken zijn voor de leerlingen in 3 havo en 3 vwo niet erg uitdagend. In de basisvorming heeft het leerstofaanbod voor een groot deel de vorm van feiten die geleerd kunnen worden. De leerling kan toe met herkenning en reproductie. De stof wordt in kleine porties en gestructureerd aangeboden. Vooral de vwo-leerling wordt er onvoldoende intellectueel door geprikkeld.

De leerlingen halen overwegend goede cijfers, het leren gaat ze vrij gemakkelijk af. Als ze de avond voor een s.o. nog even leren wat ze moeten weten halen ze een goed cijfer. Toetsen gaan over kleine, overzichtelijke hoeveelheden stof en vragen vaak hoofdzakelijk naar reproductie van geleerde feiten. Er zijn vaak s.o.s en er is veel gelegenheid om slechte cijfers op te halen. Het jaar bestaat uit een aantal afgesloten periodes waardoor de leerlingen regelmatig met een schone lei kunnen beginnen.

De hele basisvorming, inclusief het derde leerjaar, wordt getypeerd als nogal vrijblijvend voor de havo- en vwo-leerlingen.

De leerlingen maken in de derde klas enigszins kennis met aspecten van de tweede fase.

Er is aandacht voor nieuwe vakken, in het kader van de profielkeuze. Sommige leerlingen hebben van een leraar of mentor informatie gekregen over een vak of de gang van zaken in de tweede fase en bijna iedereen heeft wel informatie opgepikt van oudere schoolgenoten. Hier en daar is in de basisvorming al met studiewijzers gewerkt en de leerlingen hebben zelfstandig aan werkstukken gewerkt. Op een van de scholen worden, voor een paar vakken, aan het eind van de derde klas toetsen gegeven die lijken op de toetsen in de tweede fase. Ook is er op een van de scholen extra les gegeven aan leerlingen die wiskunde B in hun gekozen profiel krijgen.

De leerlingen hebben zich hieruit een beeld gevormd over de tweede fase. Ze denken dat het schoolwerk uitgebreider, drukker en lastiger wordt in de tweede fase, dat ze veel meer zelf moeten doen en harder moeten werken. Ze weten dat in 4 havo alles direct meetelt voor je examen. Ze hebben gehoord dat het bij de talen gaat om echte vaardigheden en lees- en luistertoetsen over grotere teksten. Incidenteel is daar al in geoefend. Er moeten volgens de derdeklassers bij vakken als aardrijkskunde en geschiedenis veel meer grote verslagen gemaakt worden in de vierde klas. Ook weten sommige leerlingen dat er meer naar inzicht en toepassing gevraagd zal worden en minder naar geleerde feiten.

Leerlingen die van zichzelf weten dat ze niet al te gedisciplineerd zijn zien enigszins tegen de tweede fase op omdat ze zich afvragen of ze de zelfstandigheid en het vele werk aankunnen.

Sommige anderen verheugen zich op de vrijheid die ze denken te krijgen en de zelfstandigheid die van ze verwacht wordt in de vierde klas. Weer anderen vinden elk nieuw leerjaar fijn omdat ze dan voor hun gevoel een nieuwe, goede start kunnen maken.

Ondanks de kennis die ze er over hebben zeggen de geïnterviewde derdeklassers dat ze geen goed beeld hebben van wat ze te wachten staat in de tweede fase, ze voelen zich niet goed voorbereid. Ze zouden wel meer informatie willen krijgen over hoe het nou echt is in de tweede fase en ook wordt de suggestie gedaan om het zelfstandig werken en leren geleidelijk op te bouwen vanaf de brugklas.

Tegelijkertijd zijn ze nogal gelaten over de komende overgang van de derde naar de vierde: We zien het vanzelf wel als het zover is.

3. Het vierde leerjaar havo en vwo

Alles wordt anders, was de meest extreme stelling die we van een docent hoorden over de overgang van het derde naar het vierde leerjaar. De leerlingen worden in de vierde ineens in het diepe gegooid, aldus een ander. Er is een heel andere aanpak, het is een nieuw begin. De vierdeklassers die we gesproken hebben zijn over het algemeen nogal overrompeld door de tweede fase. Ze vinden de overgang groot. Het is veel en moeilijk.

De leerlingen hebben veel nieuwe docenten en een aantal nieuwe vakken. Vanuit de vertrouwde klas die ze in de derde nog hadden worden ze nu onderdeel van een veel grotere, anonieme groep, waarin ze opnieuw hun draai moeten zien te vinden. Vooral in de havo komen er ook vaak zittenblijvers en leerlingen van andere scholen bij. Per les verandert de samenstelling van deze groep, af en toe hebben ze les met hun eigen cluster. Het contact met een mentor is niet meer zo vanzelfsprekend als in de derde.

In de tweede fase zijn er verspreid over het jaar enkele toetsperiodes, meestal van een week, waarin voor veel vakken tegelijk proefwerken worden gegeven over grote hoeveelheden stof. Vooral de eerste keer wisten de leerlingen helemaal niet wat ze konden verwachten. In die toetsperiode moeten de leerlingen vaak ook nog meerdere werkstukken inleveren. Voor veel leerlingen, vooral voor leerlingen die last hebben van uitstelgedrag zijn dat piekperiodes. Vaak wordt voor de overgang het voortschrijdend gemiddelde gehanteerd, dus alle gehaalde cijfers tellen mee aan het eind van het jaar. In 4 havo tellen veel cijfers al direct mee voor het examen. Er zijn nauwelijks nog kleine s.o.s en op sommige scholen zijn er weinig herkansingen gepland, dus er is maar beperkt gelegenheid voor de leerlingen om een slecht cijfer op te halen.

Voor de leerlingen begint het echte werken pas nu, in de vierde, aldus de docenten. Bij vrijwel alle vakken moeten ze werkstukken en praktijkopdrachten maken. Nieuw is ook dat er van ze verwacht wordt dat ze zelf hun werk plannen, in de ogenschijnlijk vrije uren naast de contacturen zelfstandig aan het werk gaan en er zelf voor zorgen dat hun werk op tijd af is. De eerste weken doe je helemaal niets en dan ineens moet je keihard werken voor de toetsweek en tegelijkertijd moet je ook nog allerlei werkstukken en handelingsdelen maken. Je komt er niet meer met de avond van tevoren wat woordjes leren.

Sommige leerlingen vinden de tweede fase niet zo lastig, als je maar op tijd begint en oplet in de les. Een aantal leerlingen vindt het juist prettig dat ze zelf hun werk kunnen plannen en dat de leraren zich er niet meer steeds mee bemoeien.

In de tweede fase wordt bij vrijwel alle vakken de stof moeilijker, abstracter, zo stelt een groot deel van de geïnterviewde docenten. De leerling kan niet meer zonder inzicht, moet eerder verworven kennis en vaardigheden toepassen en zelf verbanden leggen. Ook de leerlingen merken dat de inhoud van de vakken moeilijker is en dat er meer van ze verwacht wordt.

Teksten zijn in de vierde klas doorgaans langer en moeilijker dan in de onderbouw en moeten intensief gelezen worden. Bij economie en natuurkunde wordt in de tweede fase gewerkt met grafieken en formules. In de derde kun je nog een auto zien rijden, in de vierde zie je hem in een grafiek rijden. De bĳtāvakken worden een stuk abstracter. Bij geschiedenis gaat het vanaf de vierde meer over ideologie en stromingen en grote verbanden die leerlingen moeten snappen, niet meer alleen over feiten die ze kunnen leren. Bij de moderne vreemde talen worden nu echte vaardigheden - spreken, luisteren, lezen - van de leerlingen gevraagd, terwijl het in de basisvorming vooral om grammatica en woordenschat ging. De teksten bij Frans en Duits zijn langer en serieuzer.

Veel bovenbouwdocenten vinden dat hun vak pas in de tweede fase echt begint.

De docenten verwachten ook dat leerlingen bronnen kunnen gebruiken, materiaal kunnen vinden, efficiēnt kunnen werken, ijverig zijn, er zelf achteraan gaan en zichzelf durven presenteren. Vwo-leerlingen voldoen nog wel eens tot op zekere hoogte aan deze verwachtingen, maar havo-leerlingen zelden. Het valt docenten ook op dat maar weinig leerlingen uit zichzelf gemotiveerd of geïnteresseerd zijn, weinig leerlingen nemen zelf initiatief, bijvoorbeeld om iets op te zoeken of uit te zoeken. Ook opvallend is dat leerlingen het leven buiten school veel interessanter vinden dan het schoolse leven: hun baantje, hun verliefdheden, internet, televisie.

Vooraf op de havo kan een groot deel van de leerlingen de zelfstandigheid, de leerstof of een combinatie van die twee niet goed aan. Ze halen planningen niet en krijgen over de hele linie lage cijfers. Veel leerlingen blijven zitten in 4 havo. Uiteraard zijn er ook leerlingen die het wel kunnen bijbenen, doordat ze gedisciplineerd zijn, doordat ze opletten tijdens de lessen: 4 gym schiet door de studiewijzer heen.

Op veel scholen is bij het begin van de tweede fase gestart met het maken en gebruiken van studiewijzers voor de meeste of voor alle vakken, maar in de loop der tijd is dit principe verwaterd. Op de ene school is er geen enkele centrale afspraak meer over en werken alleen docenten die dat willen met een studiewijzer, op de andere school is het nog steeds de bedoeling om ermee te werken, maar vult iedereen het op eigen wijze in en wordt er vaak niet consequent mee omgegaan. Ook leerlingen signaleren dat studiewijzers niet consequent worden gebruikt door hun docenten. Het directe gevolg daarvan is dat de leerlingen de studiewijzer ook niet meer serieus nemen.

Als leerlingen mochten kiezen: met of zonder studiewijzer werken dan kiest een deel toch voor de studiewijzer omdat die zelfstandigheid en overzicht geeft. Een ander deel vindt het juist prettiger om elke les huiswerk op te krijgen en dat in de agenda te zetten, net als in de voorgaande jaren.

Leerlingen merken dat de tweede-faseleraar soms nauwelijks aandacht aan hun werk schenkt, omdat het maar een handelingsdeel is. Er zijn ook leerlingen die dat juist wel makkelijk vinden - ze nemen zelf de handelingsdelen ook niet serieus: je kunt het met wat knip- en plakwerk van een klasgenoot overnemen want een handelingsdeel is toch altijd voldoende.

Een paar keer laten docenten weten dat er op hun school in de vierde klas toch wat schoolser gewerkt wordt dan misschien de bedoeling van de tweede fase is. Leerlingen worden weer meer bij de hand genomen dan helemaal in het begin en de stof wordt weer in kleinere eenheden verdeeld, zoals in de derde klas. De overgang tussen drie en vier wordt daardoor volgens de docenten wat geleidelijker.

4. Verschillen tussen leerjaar 3 en leerjaar 4 – probleem of niet?

De vorige twee paragrafen laten zien dat er nogal wat verschillen zijn tussen een gemiddeld derde en een gemiddeld vierde leerjaar havo/vwo:

- De leerlingen krijgen een aantal nieuwe vakken en (doorgaans) veel nieuwe docenten in de tweede fase.
- In de derde zitten de leerlingen in een vertrouwde klas, in de vierde in een grote, anoniemere groep.
- In de derde zijn er regelmatig kleine overhoringen en proefwerken, in de vierde zijn er enkele intensieve proefwerkweken.
- Vanaf de vierde klas moeten de leerlingen veel zelfstandiger werken: zelf plannen, zelf initiatief nemen.
- De leerstof en vakinhoud worden in de tweede fase ineens veel moeilijker, abstracter, diepgaander.
- Veel methodes zijn in de bovenbouw anders van opzet en invulling.
- De houding van (veel) leerlingen verandert in de tweede fase, buitenschoolse activiteiten worden nog belangrijker voor de leerlingen, de school raakt op de achtergrond.
- Veel leerlingen halen in de tweede fase lagere cijfers, ook voor vakken waar ze in de onderbouw goed in waren.
- Docenten in de tweede fase stellen andere eisen aan en hebben andere verwachtingen van de leerlingen dan hun collega's in de derde.

De verschillen tussen het derde en het vierde leerjaar zijn groot. Organisatie en inhoud van het onderwijs veranderen. De verwachtingen van docenten en de prestaties van de leerlingen zijn in de tweede fase anders dan in de derde klas. Docenten en leerlingen merken dat op. Maar zijn deze verschillen ook problematisch?

Op drie van de vijf scholen zijn de schoolleiders die we spraken redelijk laconiek over de aansluitingsproblematiek. Ze ontkennen niet dat er problemen zijn in het vierde leerjaar, maar vragen zich af of die met de overgang van 3 naar 4 te maken hebben. Een van deze schoolleiders stelt: Je kunt er een probleem van maken, maar daar is onze school niet mee bezig. Er zijn wel verschillen tussen de derde en de vierde klas maar dat beperkt zich tot een gevoel bij de leerlingen, dat in de vijfde weer afneemt. De andere twee schoolleiders hebben juist nadrukkelijk de aansluitingsproblematiek tot speerpunt gemaakt en proberen oplossingen te zoeken voor aspecten ervan.

De geïnterviewde docenten geven het helderst inzicht in de verschillen tussen leerjaar 3 en 4. Zij hebben (vrijwel) unaniem het gevoel dat er door die verschillen wel degelijk sprake is van aansluitingsproblemen, die bovendien met de komst van de tweede fase nog groter zijn geworden dan ze voorheen al waren. Een enkeling vindt dat het allemaal wel meevalt en dat het niet anders is dan vroeger.

Ook de vierdeklasleerlingen signaleren problemen maar er zijn duidelijk twee groepen leerlingen te onderscheiden: leerlingen die goed kunnen leren en die het in principe prettig vinden om zelfstandig te werken en de leerlingen die last hebben van uitstelgedrag en bovendien op hun tenen moeten lopen om de stof te kunnen volgen. De laatste groep heeft beduidend meer last van de verschillen tussen jaar 3 en 4 in deze groep bevinden zich ook veel zittenblijvers.

Over de vraag welke aanpak prettiger is, die van de derde klas of die van de tweede fase zijn de leerlingen ook verdeeld. Sommigen houden meer van veel uitleg en begeleiding in klassikale lessen, elke les huiswerk en regelmatig een overhoring zodat je weet of je de stof begrepen hebt. Dit geldt vooral voor de vakken waar leerlingen moeite mee hebben. Anderen waarderen het juist dat ze veel zelfstandiger met hun werk en planning bezig kunnen zijn, ook omdat dat je voorbereidt op je latere studie.

5. Aansluitingsprobleem

In het vierde leerjaar worden allerlei problemen manifest die er daarvoor nog niet zo duidelijk waren, aldus de docenten en de schoolleiders die we interviewden. Soms worden ook oorzaken benoemd. Ook veel vierdeklasleerlingen melden dat ze in de vierde klas tegen nieuwe problemen aanlopen, sommigen vooral in het begin, anderen gedurende het hele jaar. Bij veel van deze problemen zien de ge interviewden een rechtstreeks verband met de grote verschillen tussen de derde klas (of de hele onderbouw) en het vierde leerjaar (of de hele tweede fase). De kloof is te groot, de overgang zou geleidelijker moeten zijn.

Problemen volgens de leerlingen

Veel en moeilijk

De leerlingen typeren het werk in de tweede fase als veel en moeilijk, zeker in het begin. Bij de meeste vakken is er meer diepgang in de stof en moeten leerlingen alle zeilen bijzetten. Een toetsweek waarin alle vakken tegelijk toetsen geven en ook nog meerdere werkstukken moeten worden ingeleverd vinden vrijwel alle leerlingen, zeker de eerste keer als ze nog niet goed weten wat er verwacht wordt, erg stressvol. Door het ontbreken van tussentijdse overhoringen, kunnen ze hun cijfers niet ophalen en weten ze ook niet goed of ze een beetje op koers liggen. De toetsen bestrijken veel grotere eenheden stof dan ze gewend zijn. Sommige leerlingen kunnen gewoonweg niet zoveel stof ineens leren.

De leerlingen (vooral uit 4 havo) vinden dat er te veel druk op hun werk staat omdat de meeste toetsen al direct meetellen voor het eindexamen.

Discipline

Bijna alle leerlingen melden dat ze in het begin van de vierde klas te weinig doen aan hun schoolwerk, omdat er nog geen druk op staat. Ze moeten er echt aan wennen dat ze zelf aan het werk moeten gaan en ze profiteren van de grote vrijheid. Velen beginnen te laat aan het werk voor een toetsweek en een aantal leerlingen kan dan de achterstand niet meer inlopen en komt in de problemen. Werk dat niet af is moet bovendien gewoon alsnog gemaakt worden, verderop in het jaar. Het stapelt zich dan op. Leerlingen met weinig discipline weten goed van zichzelf dat ze moeite hebben met zelfstandig werken, moeite hebben om aan de gang te blijven. Ze zien de problemen wel aankomen maar zijn niet in staat om ze bijtijds het hoofd te bieden.

Studiewijzers

Leerlingen vinden het werken met studiewijzers niet per definitie vervelend, maar ze ergeren zich bijzonder en vrijwel unaniem aan het inconsequente gebruik ervan. Studiewijzers veranderen om de haverklap. Naast of in plaats van de studiewijzer wordt toch huiswerk opgegeven. Studiewijzers worden dubbel uitgereikt omdat de docent bang is dat ze hem kwijt raken. Studiewijzers raken kwijt, omdat ze maar zelden gebruikt hoeven worden. Studiewijzers worden te laat uitgedeeld. Voor veel leerlingen is het gevolg dat ze de studiewijzers niet meer serieus nemen, omdat hun docenten dat ook niet doen.

Een gunstige uitzondering zijn volgens enkele leerlingen de docenten die eenvoudigweg de grote opdrachten een jaar vooruit opgeven. Leerlingen zetten die in hun agenda en plannen het werk verder zelf. De meeste leerlingen werken sowieso liever met hun eigen agenda dan met studiewijzers.

Problemen volgens docenten en schoolleiding

Determinatie en doubleren

Het aantal leerlingen dat blijft zitten en dat zakt voor het eindexamen is uiteindelijk voor de school het grootste probleem. Daarop wordt de school door de inspectie aangesproken. Twee schoolleiders en de meeste docenten brengen het aantal zittenblijvers in havo 4 rechtstreeks in verband met de slechte determinatie in de onderbouw en met de slechte aansluiting tussen jaar 3 en jaar 4.

De basisvorming is te vrijblijvend, te makkelijk voor de havo- en vwo-leerlingen, dat vinden de meeste geïnterviewden. De stof in de methode heeft in de onderbouw te weinig diepgang, de eisen die aan leerlingen worden gesteld zijn te laag en de derdeklassers halen dus te hoge cijfers. Die cijfers blijken heel vaak geen goede indicatie te zijn voor wat een leerling in de tweede fase aankan. Een aantal leerlingen gaat ten onrechte over van de derde naar de vierde. Leerlingen die het beter zouden doen in het vmbo gaan toch naar de havo.

Veel leerlingen zien hun cijfers in de vierde klas ineens flink omlaag gaan. Ook blijkt in de vierde klas, als de stof een stuk abstracter en meer omvattend wordt, dat sommige leerlingen toch de verkeerde (te moeilijke) vakken gekozen hebben. Er blijven veel leerlingen zitten in de vierde klas, vooral in havo 4. Ook gaan er leerlingen van vwo naar havo en van havo naar vmbo in het vierde jaar. De niveauselectie vindt dus, volgens een van de geïnterviewde docenten, feitelijk in de vierde klas plaats in plaats van in de onderbouw.

Docenten zien in de basisvorming vaak al aankomen dat sommige leerlingen problemen zullen krijgen in de tweede fase, maar zolang de cijfers van deze leerlingen goed zijn, kunnen ze weinig doen. Het ontbreekt de scholen aan goede hulpmiddelen bij het determineren. Veel leerlingen krijgen het voordeel van de twijfel.

Houding docenten

Het overheersende beeld is dat de hele aanpak in de onderbouw te vrijblijvend is, te soft en dat docenten in de derde klas te aardig zijn en te hoge cijfers geven.

Docenten in de onderbouw weten onvoldoende wat er in de bovenbouw van de leerlingen verwacht en geëist wordt. De leerlingen zijn daardoor niet goed voorbereid op de tweede fase, ze hebben zich er niet op kunnen instellen.

Daar staat tegenover dat de docenten in de tweede fase over het algemeen te hoge verwachtingen van de leerlingen hebben. Dit komt enerzijds doordat zij niet weten hoe het in de derde klas en in de onderbouw toegaat, maar aan de andere kant stellen ze bewust eisen aan de leerlingen en vinden ze dat hun vak pas in de vierde serieus wordt en daar handelen ze naar. Leerlingen moeten in de tweede fase inzicht hebben, zelfstandig en algemeen ontwikkeld zijn, allerlei studievaardigheden beheersen en de moeilijke leerstof begrijpen.

Opvallend is dat ook docenten die zowel in het derde jaar als in de tweede fase lesgeven zeggen dat hun houding tegenover tweede-faseleerlingen anders is. Een van de geïnterviewde docenten vindt nadrukkelijk dat er te veel van de leerlingen wordt gevraagd in de vierde klas. De stof is veel moeilijker, het tempo ligt hoger en de leerlingen moeten erg veel werkstukken en praktische opdrachten maken. Een oorzaak hiervan is volgens hem het gebrek aan overleg en afstemming tussen docenten van verschillende vakken.

Zelfstandigheid en discipline

Veel van de docenten vinden het problematisch dat de leerlingen in de vierde klas niet zelfstandig zijn, niet in staat zijn om zelf hun werk te plannen, moeite hebben met het leren van grotere stukken stof ineens. De leerlingen onderschatten de hoeveelheid werk, beginnen te laat en kijken op enig moment tegen een niet meer in te lopen achterstand aan.

De meeste leerlingen tonen weinig discipline. Ze vinden het moeilijk om aan het werk te gaan en nog moeilijker om aan het werk te blijven. Uit de basisvorming zijn leerlingen alleen contacturen gewend, de uren voor zelfstudie die ze nu hebben zien ze als vrije tijd. In het algemeen is de zelfstandigheid en discipline van vwo-leerlingen groter dan die van de havo-leerlingen. Veel havo-leerlingen hebben volgens een van de docenten veel liever gewoon les in een lokaal met uitleg van de docent, dan uren voor zelfstudie.

Een van de docenten wijst er op dat het lastig is om leerlingen tot discipline te dwingen terwijl de school ze juist meer eigen verantwoordelijkheid wil geven.

Motivatie

Ook valt het de docenten tegen hoe slecht de vierdeklassers zichzelf kunnen motiveren en hoe ongeïnteresseerd ze overwegend zijn. De calculerende leerling is tevreden met een zesje, want de school is nog maar bijzaak. Leerlingen vinden een uur huiswerk per dag al heel veel.

De oorzaak van het gebrek aan motivatie en interesse van leerlingen voor school ziet men in de grote concurrentie van de buitenschoolse wereld. Die is er altijd geweest maar sinds een aantal jaren komt er bij dat bijna alle leerlingen van een jaar of zestien allemaal een baantje hebben, soms een paar uur per week, maar soms ook elke dag en delen van het weekend. Positief is dat leerlingen deze baantjes serieus nemen en dat ze ervan leren om verantwoordelijkheid te dragen. Maar voor een aantal leerlingen komt het baantje op de eerste plaats en het schoolwerk op de tweede, waardoor soms werk niet op tijd af is of niet met de nodige aandacht is gedaan. De cijfers die ze voor hun schoolwerk krijgen zijn minder interessant dan het geld dat ze met hun werk verdienen. Concurrentie voor het schoolwerk is er behalve van baantjes ook van verkering en van het enorme vrijetijdsaanbod via televisie en internet. Een van de docenten verzuchtte dat tegen al die verleidingen bijna niet op te werken is: We zijn geen entertainers.

Sommige docenten vragen zich vertwijfeld af wat ze moeten doen om de school aantrekkelijk te maken voor de leerlingen. Anderen stellen dat dit fenomeen niet nieuw is en leggen zich er meer bij neer.

Leerstof

De grote verschillen in de leerstof zoals de methoden die aanbieden voor jaar 3 en jaar 4 worden door velen als een probleem gezien. Docenten in zowel onder- als bovenbouw volgen de methode nauwgezet en dus bepaalt de methode in hoge mate het leerstofaanbod. Voor de grote overgang in leerstof worden de methoden als schuldige aangewezen. Docenten zijn zich er wel van bewust dat ze er zelf stof bij kunnen aanbieden maar de tijd ontbreekt om zelf materiaal te maken.

Contact of overleg tussen docenten in basisvorming en tweede fase over het leerstofaanbod is er nauwelijks. Als er al overleg is gaat het over praktische zaken, niet over doorgaande lijnen in het vak of over capaciteiten van leerlingen. Docenten van onderbouw en bovenbouw lijken over en weer weinig geïnteresseerd in elkaars aanpak.

Studiewijzers

Docenten zijn niet enthousiast over het gebruik van studiewijzers. Pta's en studiewijzers zijn te veel doel op zich geworden, in plaats van planninginstrument. Docenten voelen zich er te veel door vastgelegd. De ruimte om eens spontaan iets anders te doen, bijvoorbeeld in te spelen op de actualiteit wordt erdoor beperkt. Wiskunde lijkt het enige vak te zijn waar naar tevredenheid van docenten en leerlingen met studiewijzers wordt gewerkt, soms al vanaf de brugklas. De wiskundemethoden lenen zich goed voor een strakke verdeling van de stof en er wordt niet veel buiten de methode om gedaan. De hoofdstukken uit het boek worden doorgaans verdeeld over de weken van het jaar en les na les wordt met dit schema gewerkt, vaak zelfstandig door de leerlingen die altijd weten waarmee ze verder kunnen.

Leerlingbegeleiding

Veel leerlingen hebben het moeilijk in de tweede fase, door alle veranderingen. De grote groep waarin leerlingen zich in de vierde klas bevinden kan er oorzaak zijn van dat sommige leerlingen hun draai niet kunnen vinden.

De leerlingbegeleiding in de tweede fase schiet nog wel eens tekort. Een van de oorzaken is dat docenten in de tweede fase doorgaans vakgericht zijn en te weinig leerlinggericht.

Voor mentoren kan het moeilijk zijn om de leerlingen goed te begeleiden bij alles wat er in de vierde klas op hun weg komt en van ze gevraagd wordt. De mentor heeft weinig grip op de leerlingen en geen sancties als ze zich niet aan afspraken houden. Mentoren en coördinatoren overleggen wel, maar de aansluiting van 3 naar 4 staat niet vaak op de agenda.

6. Suggesties voor oplossingen

In de interviews is gevraagd naar verbeterpunten en oplossingsrichtingen voor de bovengenoemde problemen rond de aansluiting tussen het derde en het vierde leerjaar. Dat leverde een grote hoeveelheid tips op, zowel van leerlingen als van docenten en schoolleiders. Hieronder geven we puntsgewijs alle genoemde ideeën weer. Bij deze suggesties wordt meerdere keren ook door leerlingen! - gewaarschuwd voor het verleggen van de kloof naar de overgang van het tweede naar het derde leerjaar. Dat moet voorkomen worden. In het algemeen is men voorstander van geleidelijke overgangen.

De scholen werken op bescheiden schaal ook al aan oplossingen die zijn hieronder ook beschreven.

Suggesties van leerlingen voor een betere inrichting van het derde jaar/de onderbouw

- Zelfstandig leren werken moet eerder in gang gezet worden, geleidelijk geleerd worden, vanaf de brugklas.
- In de derde klas moet al meer zelfstandig gewerkt worden, met goede studiewijzers.
- Leren om echte werkstukken te maken moet al eerder, en dan met de vaardigheden die in de tweede fase gevraagd worden.
- In de derde klas moeten meer werkstukken gemaakt worden.
- Aan het eind van de derde moet al stof behandeld worden die qua moeilijkheid lijkt op de stof in de vierde.
- In de derde klas moet strenger beoordeeld worden en moeten lagere cijfers worden gegeven, zodat er niet zoveel leerlingen in havo 4 blijven zitten of van vwo 4 naar de havo moeten.

Suggesties van docenten voor een betere inrichting van het derde jaar/de onderbouw

- Zorg voor betere aansluiting bij het basisonderwijs.
- Werk vanaf de eerste klas met cijfers die een voortschrijdend gemiddelde zijn.
- Benut klas 1 en 2 voor het aanleren van onderbouwende kennis en vaardigheden, en begin vanaf klas 3 met de diepgang van de tweede fase.
- Laat leerlingen vanaf de brugklas geleidelijk wennen aan de vaardigheden en houding die nodig zijn voor de tweede fase. Laat ze in de onderbouw of in de derde klas al zelfstandig en met planners werken.
- Laat leerlingen in de onderbouw basiskennis en een referentiekader opbouwen, zelf leren plannen is minder belangrijk.
- (Zie ook bij Determinatie.)

Op de scholen gebeurt al het een en ander in de derde klas en ook eerder in de onderbouw al, om de aansluiting op de tweede fase te verbeteren:

- Een derdeklasteam werkt met een draaiboekje waarin elke maand een ander aandachtspunt centraal staat, bijvoorbeeld: in februari is ten minste een halve les bij alle vakken bestemd voor zelfstandig werken
- De mentoruren in de onderbouw worden regelmatig besteed aan zelfstandig leren werken.
- In de derde klas zijn toetsperiodes ingevoerd die steeds iets langer worden: drie, vier, vijf dagen. Dit gaat nu ook in de tweede klas gebeuren.
- Een PTA is ingevoerd in de derde klas en ook dat wordt doorgetrokken naar het tweede en eerste jaar, om secties te dwingen samen naar de doorgaande lijn te kijken.
- Op een aantal scholen wordt bij enkele vakken in de onderbouw gedurende kortere of langere tijd met studiewijzers gewerkt. Overigens is dit volgens zowel leerlingen als docenten meestal van korte duur en niet zo geslaagd.
- Er wordt beleid gevoerd om zoveel mogelijk docenten in zowel de derde klas of de onderbouw als de vierde of de tweede fase te laten lesgeven
- Een van de scholen organiseert in de derde klas een projectweek ter voorbereiding op de tweede fase en de profielkeuze.

Suggesties van leerlingen voor een betere inrichting van het vierde jaar

- Maak de proefwerkweken korter, bied eventueel meerdere proefwerkweken.
- Bied meer herkansingen en mogelijkheden voor compensatie.
- Spreid praktische opdrachten beter over het jaar in plaats van ze te concentreren in de laatste periode.
- Bij zelfstandig werken in de les moet de docent orde houden, anders kunnen leerlingen niet werken.
- Docenten moeten beter inschatten of een planning te halen is en zich aan planningen houden.
- Als er met studiewijzers gewerkt wordt, doe dat dan consequent.
- Laat in het begin van het jaar verslagen zien zoals ze eruit moeten zien, dan weten leerlingen beter wat er verwacht wordt.
- Laat leerlingen zelf kiezen naar welke contacturen ze wel en niet gaan, dan kunnen ze hun tijd beter besteden.
- Geef leerlingen meer eigen verantwoordelijkheden.

Suggesties van docenten voor een betere inrichting van het vierde jaar

- Begin de vierde met een diagnostische toets als signaal voor de docenten over het niveau van de leerlingen dat stimuleert het bewustwordingsproces bij de docenten.
- Gebruik het eerste half jaar van de tweede fase om leerlingen zelfstandiger te maken, bij te brengen wat ze nodig hebben in de tweede fase.
- Pas het begin van de vierde klas aan het niveau van de leerlingen aan.
- Zorg voor veel mentortijd in de eerste maanden van de vierde.
- Zoek naar verlichting voor leerlingen door betere afstemming van vakken en eisen, zodat bijvoorbeeld onnodige overlap bij het maken van werkstukken vermeden wordt.
- Verlaag de druk, ga terug naar kleinere eenheden leerstof tegelijk, geef kleinere s.o. s; kortom: benader leerlingen wat schoolser.
- Richt de vierde zo in dat het nog op de derde klas lijkt, met bijvoorbeeld wel uren voor zelfstandig werken en mentorhulp.
- Verwacht niet direct te veel van leerlingen.

- Geef leerlingen ook punten voor het op tijd inleveren van werk, ter bevordering van goede planning.
- Gebruik studiewijzers om wekelijks te controleren of leerlingen bij zijn.

Een tegengeluid in dit kader is dat er al heel veel wordt uitgelegd en dat leerlingen er voortdurend op worden gewezen dat ze op tijd moeten beginnen – ze moeten toch wel iets zelf doen?

Suggesties (van docenten/schoolleiders) op het gebied van vakinhoud en leerstof

- De school moet stimuleren dat docenten in zowel boven- als onderbouw lesgeven. Een paar docenten die daar ervaring mee hebben zijn heel uitgesproken van mening dat je eigenlijk in alle leerjaren les zou moeten geven, of in elk geval zowel in basisvorming als in tweede fase – zij zouden zelf beslist niet anders willen. Voor de school is het niet zo eenvoudig om alle docenten in alle leerjaren te plaatsen omdat eerst de tweede fase gevuld moet worden met eerste-graders en dan gekeken wordt wie er over zijn voor de basisvorming. Sommige scholen streven er wel naar om docenten zowel in de basisvorming als tweede fase te laten lesgeven, maar dat wordt soms bemoeilijkt door de bevoegdheden van de docenten.
- Maak secties meer verantwoordelijk voor het hele vak. Laat elke sectie bijvoorbeeld vastleggen wat leerlingen aan het eind van de eerste, tweede en derde klas moeten kunnen, met instaptoetsen en de cesuur erbij. Of voer het PTA ook in de onderbouw in, ter bevordering van een doorgaande lijn. Dwing secties tot het maken van zo'n doorgaande lijn en afspraken over beoordeling.
- Vooral secties van vakken waar heel grote verschillen optreden in de leerstof tussen het derde en vierde jaar zouden met elkaar om de tafel moeten om de overgang te verbeteren. In het algemeen is meer overleg tussen de onderbouw- en de bovenbouwdocenten over de stof en de aansluiting gewenst. Laat docenten van onderbouw en bovenbouw bijvoorbeeld elkaars leerstof/methoden bekijken.
- Laat als docent in de derde het boek af en toe los, behandel alvast tweede-fase(achtige) stof, maak zelf stof erbij. Breng leerlingen in de onderbouw alvast met delen van de tweede-fasestof in contact.
- Werk bij de talen in de onderbouw alvast geleidelijk aan echte vaardigheden en niet alleen aan grammatica en woordenschat.
- Methoden voor de onderbouw zouden al onderzoeksopdrachten en groepsopdrachten moeten aanbieden – sommige methoden doen dat al.

Een paar keer wordt gemeld dat er wel initiatief is geweest om tweede-fasestof naar voren te halen, naar het derde leerjaar, maar het komt nergens goed van de grond.

Suggesties (van docenten/schoolleiders) op het gebied van leerlingbegeleiding

- Mentoren moeten beter geschoold worden.
- Mentoren van het derde en het vierde jaar moeten met elkaar overleggen over de aansluitingsproblematiek.
- Mentoren en ook vakdocenten moeten vaker tijd maken voor individuele gesprekken met de leerlingen.
- Laat leerlingen zelf hun mentor kiezen, dat vergroot het verantwoordelijkheidsgevoel bij de leerling voor het contact.
- Zorg voor een goed volgsysteem en spreek met leerlingen af: dit wordt er van jou verwacht.
- Investeer meer in de relatie met de leerlingen – dit geldt vooral voor de typische tweede-fasedocent die vooral vakgericht is.

- informeer de leerlingen in de derde klas uitgebreid over de tweede fase, de manier van werken en toetsen, de eisen, de veranderingen, de methodes
- maximaal 20 leerlingen in een groep daardoor heb je meer individuele aandacht en meer overzicht
- maak de havo zesjarig leerlingen moeten ook tijd hebben voor hun sociale leven

Op een van de scholen is overleg gestart tussen de mentoren van de klassen 3 tot en met 5/6. Dit overleg gaat nog te veel over praktische zaken en te weinig over de aansluiting, maar voor de mentoren van het derde leerjaar is het verhelderend om te horen wat er in de bovenbouw speelt. Visie en evaluatie zijn daarbij volgens de mentoren nodig, maar die ontbreken nog.

Op een van de andere scholen wordt het persoonlijk mentoraat in de tweede fase gezien als een heel goede stap om leerlingen beter te begeleiden en te helpen met de problemen waar ze in de vierde mee te maken krijgen. Elke leerling heeft een vaste, eigen mentor gedurende de hele tweede fase, waar individuele gesprekken mee worden gepland en gevoerd. Ook als de leerling het vak van deze docent niet meer volgt, blijft de docent in kwestie mentor. De leerlingen worden in de tweede fase steeds meer op hun individuele prestaties en verantwoordelijkheidsgevoel afgerekend, daar hoort volgens de schoolleider ook individuele aandacht van een mentor bij. De geïntegreerde begeleiding van hart, hoofd en handen is bij ons in handen van één persoon. De mentoren hebben een training gevolgd voor deze vorm van begeleiding.

Op dezelfde school als waar het persoonlijke mentoraat is ingevoerd zijn een alfa-, een bèta- en een gammacluster gevormd van docenten uit derde en vierde leerjaar samen, met de vrij in te vullen opdracht om het leerklimaat en de leerlingbegeleiding te verbeteren. Het bètacluster heeft in derde klas een proef gedaan met keuze-uren waarin leerlingen zelf konden kiezen bij welk van de exacte vakken ze gingen werken

Suggesties (van docenten/schoolleiders) op het gebied van determinatie

- Docenten in de onderbouw moeten veel strenger zijn en hogere eisen stellen aan havo- en vwo-leerlingen.
- Leerlingen moeten op tijd gedetermineerd worden: bij de stap van de tweede naar de derde klas.
- Zorg als school voor goede determinatieinstrumenten.
- Maak toetsen die echt voorspellende waarde hebben voor succes in de tweede fase.
- Niet alleen cijfers maar ook het gevoel van de docent moeten meewegen bij determinatie, ook al is dat niet zo'n objectief criterium

Een van de scholen heeft in kaart gebracht welke routes de leerlingen in havo 5 zoal hebben afgelegd vanaf de brugklas. De conclusie was dat tweederde van de leerlingen vreemde, inefficiënte en dus dure omwegen maakt. De school ziet het meten van dit soort gegevens als belangrijk onderdeel van de aanpak ervan.

Overige suggesties

- De school moet duidelijke keuzes maken en consequent zijn, bijvoorbeeld rond de vraag wat belangrijker is, discipline of leren om zelf verantwoordelijk te zijn.
- Wezenlijk is het dat docenten op een lijn zitten, dat ze elkaar aanspreken op het nakomen van afspraken en dat ze elkaar ondersteunen; zorg bijvoorbeeld dat het in het stiltelokaal ook echt stil is, als dat de afspraak is.
- Wees consequent in het hanteren van de studiewijzer.
- Een van de docenten oppert dat een studiewijzer leerdoelen voor een bepaalde periode zou moeten vermelden met de activiteiten die leiden tot die leerdoelen.
- Maak een schoolbreed plan om leerlingen weer te motiveren, om school weer aantrekkelijk te maken.

Op een van de scholen wordt volgens een docent, weliswaar ongecoördineerd, gebrainstormd over de vraag hoe leerlingen weer enthousiast te maken en te motiveren voor school. Als daar een plan uit voortkomt waar iedereen aan meewerkt, dan verandert er misschien iets.

7. Profielkeuze en profielkeuzebegeleiding

De overgang van de vakken in de basisvorming naar het profiel voor de tweede blijkt een stuk concreter te zijn dan de andere veranderingen tussen jaar 3 en jaar 4. Op alle vijf de scholen krijgt de profielkeuzebegeleiding veel en gestructureerd aandacht. De betrokkenen zijn hier over het algemeen tevreden over, al dragen de leerlingen ook voor dit aansluitingsaspect weer een aantal suggesties ter verbetering aan.

Keuzemotieven

De leerlingen hanteren verschillende motieven bij de keuze voor een profiel en keuzevakken. Bij de keuze speelt mee

- of de leerling aanleg heeft voor een vak, of er juist niet goed in is
- in welke vakken de leerling wel en niet geïnteresseerd is
- hoe belangrijk de vakken zijn voor de vervolgopleiding, als die al bekend is
- of de vakken meerdere mogelijkheden voor vervolgopleidingen open houden

De keuzevakken worden wel gebruikt om wat tegenwicht te bieden in het profiel, en zo, met een vak in een andere sfeer erbij het profiel te verbreden. Ook dienen keuzevakken voor een (nog) gerichtere voorbereiding op de vervolgopleiding of juist om nog meer vervolgopleidingen mogelijk te maken.

De profielen

De natuurprofielen worden gekozen door de leerlingen die geen moeite hebben met de exacte vakken. Sommige van deze leerlingen hebben ook interesse voor een of meer exacte vakken of voor een beroep dat in het verlengde daarvan ligt. Met een natuurprofiel blijven meer vervolgopleidingen binnen bereik dan met een maatschappijprofiel, wat ook een aantrekkelijke kant van deze keuze is.

De keuze voor het profiel economie en maatschappij wordt geregeld onderbouwd met belangstelling voor economie of een vervolgopleiding waarvoor economie nodig is. Op de achtergrond speelt vaak mee dat de leerling niet goed is in de exacte vakken. Een van de schoolleiders signaleert dat ook de vakken economie en wiskunde A de leerlingen lelijk kunnen opbreken.

Het profiel cultuur en maatschappij wordt meestal niet uit interesse gekozen. Enkele leerlingen verklaren zelfs nadrukkelijk dat ze cultuur (en ook het vak CKV) erg oninteressant en onbelangrijk vinden. Voor een flink aantal leerlingen is het echter het enige profiel dat haalbaar lijkt.

De talendocenten zien met lede ogen aan dat leerlingen ook zelden uit belangstelling voor de talen kiezen voor een van de twee maatschappijprofielen.

Mogelijkheden en onmogelijkheden voor leerlingen

Een leerling die met geen van de vakken in de basisvorming noemenswaardige moeite heeft kiest een profiel op grond van interesse en/of van belang voor de vervolgopleiding, als die al gekozen is.

In deze gevallen komt het incidenteel voor dat een docent toch een ander profiel aanraadt, omdat hij voor deze leerling wel problemen verwacht bij zijn vak in de tweede fase of juist omdat hij denkt dat de leerling een moeilijker profiel aankan, waardoor er meer mogelijkheden voor vervolgopleidingen open blijven. Een probleem ontstaat voor leerlingen die wel geïnteresseerd zijn in bepaalde vakken, maar daar niet goed in zijn. Als leerlingen het zelf al niet weten waarschuwen docenten dan dat een bepaald profiel te hoog gegrepen is.

De meeste leerlingen geven tijdens de interviews te kennen dat ze tevreden zijn over hun profielkeuze, al zouden ze wel graag meer keuzemogelijkheden willen. Volgens de docenten komt het maar weinig voor dat leerlingen in de vierde klas nog switchen naar een ander profiel. Als het al gebeurt is dat vaak voor de herfstvakantie.

Teruggaan naar een eenvoudiger profiel is niet zo makkelijk als het lijkt: bij alle profielwisselingen is het namelijk lastig om de gemiste vakken in het nieuwe profiel in te halen.

Op een van de scholen kiezen de vwo-leerlingen aan het eind van de derde voor de natuur stroom of de maatschappij stroom en pas aan het eind van de vierde definitief voor een profiel.

Profielkeuzebegeleiding

Ook over de profielkeuzebegeleiding zijn leerlingen en docenten wel te spreken. Een paar leerlingen merken op dat het prettig is als de derde-klasmentor ook lesgeeft in de vierde en dus echt weet hoe het daar is.

Op alle scholen zijn vanaf de herfstvakantie in het derde leerjaar meerdere van de volgende vormen van keuzebegeleiding aan de orde:

- werken uit een keuzebegeleidingsmethode, op sommige scholen vanaf de brugklas
- voorlichting(savonden) voor leerlingen en/of hun ouders
- informatieboekjes of -mappen
- voorlichting aan klassen door een coördinator of mentor over de tweede fase
- incidentele voorlichting door een docent over zijn vak in de tweede fase
- proeflessen in (nieuwe) tweede-fasevakken, soms in de vorm van een projectdag of week die helemaal in het teken van de tweede fase staat
- persoonlijke gesprekken, op initiatief van de leerling of van de school
- een fasering in voorlopige keuze en definitieve keuze, waartussen docenten geconsulteerd werden
- een persoonlijk keuzeadvies met indicaties voor slaagkansen bij de verschillende vakken

Informeel en incidenteel horen leerlingen ook van leerlingen uit de tweede fase het een en ander over vakken, profielen en de tweede fase in het algemeen. Dit geldt niet voor alle leerlingen want niet alle derdeklassers kennen leerlingen in de tweede fase. Op eigen initiatief doen leerlingen wel eens een beroepskeuzetest bij een bureau, of van internet of een cd-rom.

Op een van de scholen zijn de havo-3-leerlingen een dag op stage geweest, bij een ziekenhuis, een basisschool of een bedrijf. De leerlingen zijn niet enthousiast hierover omdat ze niet zelf konden kiezen waar ze naar toe gingen en omdat ze niet echt mee konden werken bij de instelling waar ze op bezoek waren. Ook zijn de havo-leerlingen van deze school een dag op een hogeschool op bezoek geweest.

Leerlingen vinden bijna unaniem de profiel- en beroepskeuzemethoden vervelend en niet behulpzaam bij de keuze (genoemd werden *Optie Traject en Koerswijzer*). Deze methoden gaan te veel over vervolgopleidingen en te weinig over de profielen en de vakken in de tweede fase. Als je nog niet weet wat je wilt gaan studeren, kun je zelfs in verwarring raken door de methoden. Ook leerlingen die hun keuze al gemaakt hebben moeten over het algemeen deze methode doorwerken.

Docenten hebben de indruk dat vooral havo-leerlingen wel gebaat zijn bij de methoden. Vwo-leerlingen nemen meer eigen initiatief, praten thuis over de profielkeuze, zoeken wel eens iets op internet op en sommigen doen zelf een beroepskeuzetest.

Docenten vinden dat niet alle onderdelen uit de keuzebegeleidingsmethode even goed zijn en ze zijn zich ervan bewust dat leerlingen zich meer door andere zaken laten leiden bij hun keuze.

Leerlingen hebben sterk de indruk dat de proeflessen die ze bijwonen bij tweede-fasevakken, niet representatief zijn: er wordt een proefje gedaan, een video vertoond of iets anders leuks gedaan. Ze lieten wel zien wat filosofie is, maar niet wat je gaat doen in die lessen. En dan kom je toch op een verkeerd spoor. Ook is het eenmalig bijwonen van zo'n les, die soms maar een half uur duurt, niet genoeg. De derdeklassers vinden vrijwel unaniem dat ze ondanks de proeflessen van de inhoud van de (nieuwe) vakken in de tweede fase nog geen beeld hebben en ook niet van hoe moeilijk of makkelijk deze vakken zijn. De verkregen informatie is dan ook niet echt bruikbaar bij de profiel- of vakkenkeuze. Het moeilijkst lijkt de keuze voor keuzevakken te zijn.

Tips van leerlingen voor het keuzebegeleidingsproces:

- Maak goed duidelijk hoe bepaalde vakken er in de bovenbouw uitzien door leerlingen:
  - echte lessen in de tweede fase te laten bijwonen en dan vaker dan een keer
  - leerboeken uit de tweede fase te laten bekijken.
- Neem genoeg tijd voor de keuzebegeleiding.
- Begin op tijd met de keuzebegeleiding.
- Bied meer keuzevakken aan.
- Geef leerlingen de kans om naar voorlichtingsdagen te gaan.
- Maak meer gebruik van internet.
- Geef meerdere keren informatie en op verschillende manieren:
  - laat ook leerlingen uit de tweede fase vertellen over hun ervaringen
  - geef een combinatie van schriftelijke en mondelinge informatie, zodat je thuis nog eens kunt nalezen wat er verteld is en er ook gelegenheid is om vragen te stellen
  - geef mondelinge informatie in niet te grote groepen, omdat het dan gemakkelijker is om een vraag te stellen
  - zorg voor persoonlijke aandacht voor de leerling en zijn keuze(mogelijkheden), voor persoonlijke gesprekken met mentor of docenten, al dan niet met ook de ouders van de leerling erbij.

8. Conclusies en aanbevelingen

Op de vijf bezochte scholen ontstaat min of meer hetzelfde beeld. De aansluitingsproblematiek wordt, met name door docenten/mentoren op sterk vergelijkbare wijze beleefd en verwoord. Natuurlijk hebben sommige docenten en sommige leerlingen een meer persoonlijke visie en zijn er individuele opmerkingen gemaakt, maar op hoofdlijnen kunnen conclusies getrokken worden die voor alle scholen gelden.

1 Doubleren

Het belangrijkste probleem is dat te veel leerlingen blijven zitten in havo 4.

2 Determinatie

Goede determinatieinstrumenten ontbreken: veel leerlingen komen ten onrechte of via een omweg in havo 4 terecht en kunnen daar de combinatie van moeilijker leerstof, meer werk en grotere zelfstandigheid niet aan. In mindere mate geldt dit ook voor vwo 4. Docenten in de onderbouw zien dit soms al aankomen – toch krijgen leerlingen het voordeel van de twijfel.

3 Verschillen tussen onder- en bovenbouw

Verschillen tussen derde leerjaar/onderbouw en vierde leerjaar/tweede fase zijn onder drie punten samen te vatten: de betrokkenheid tussen school en leerling, de leerstof en de manier van werken. Vooral de combinatie van veranderingen kunnen veel leerlingen niet aan – alles komt ineens.

De betrokkenheid tussen school en leerling

De grote groep waar leerlingen in de tweede fase in terecht komen werkt anonimiteit in de hand. Docenten in de bovenbouw zijn vaak minder leerlinggericht dan hun collega's in de onderbouw. Dat heeft ook te maken met het belang van het examenprogramma dat centraal komt te staan. De leerlingen op hun beurt verliezen vanaf de vierde steeds meer hun interesse voor de school ten gunste van het buitenschoolse leven. Meer persoonlijke aandacht voor de (individuele) leerling lijkt geboden. Een van de scholen werkt met een persoonlijk mentor die de leerling gedurende de hele tweede fase begeleidt.

De leerstof

Veel methodes voor de tweede fase zijn anders van karakter dan die voor de basisvorming. Docenten volgen tamelijk nauwgezet de methodes en dus verandert het leerstofaanbod in de vierde klas opvallend: de stof wordt moeilijker, wordt in grotere eenheden gepresenteerd en vereist meer eigen inzicht. Docenten weten dit over het algemeen wel, maar hebben te weinig tijd om de leerlingen in de derde klas op deze verandering voor te bereiden. Dat zou bijvoorbeeld kunnen door in overleg met de collega's uit de tweede fase bepaalde gedeeltes van de tweede-fasestof, al dan niet bewerkt, in de onderbouw al aan te bieden of door voor de basisvorming de methode te bewerken of extra stof te zoeken of maken zodat geanticipeerd kan worden op de stof en benadering in de bovenbouw.

De manier van werken

Vanaf de vierde wordt ineens grote zelfstandigheid, discipline en leervaardigheid van de leerlingen verwacht. Ze moeten de uren voor zelfstudie goed benutten, hun werk plannen en er op tijd aan beginnen, met studiewijzers werken die door hun docenten niet consequent gebruikt worden, zelfstandig grote werkstukken maken, grote eenheden stof voor verschillende vakken leren voor een toetsweek. Sommige leerlingen vinden deze nieuwe benadering prettig en kunnen het aan, anderen stranden in de combinatie van eisen waaraan ze ineens moeten voldoen. Uitstelgedrag lijkt voor veel leerlingen een van de belangrijkste struikelblokken. Aanbeveling is om de leerlingen die daar last van hebben hierin als groep te begeleiden, bijvoorbeeld met een wekelijks gespreksuur waarin ze met elkaar uitwisselen en afspreken hoe ze hun werk aanpakken.

4 Geleidelijke gewenning

Zowel docenten als leerlingen pleiten voor geleidelijke gewenning aan moeilijker leerstof, grotere werkstukken en meer zelfstandigheid. Dit kan betekenen dat er in de onderbouw al, en dan eerder dan in leerjaar 3, meer zelfstandig en eventueel met studieplanners gewerkt wordt en dat al eerder leerstof aan de orde komt zoals in de tweede fase. Ook kan het betekenen dat het vierde leerjaar nog grotendeels lijkt op de onderbouw en dat pas in de loop van de tweede fase op een nieuwe manier gewerkt gaat worden. De eerste helft van het vierde jaar zou dan bijvoorbeeld intensief gewerkt moeten worden aan het verwerven van de voor de tweede fase benodigde vaardigheden en routines. Wel moet rekening gehouden worden met het feit dat op de havo het examenjaar sneller in zicht komt en de tijd voor gewenning dus beperkt is.

5 Verschillen tussen leerlingen

Leerlingen verschillen. Ten eerste zijn de problemen over het algemeen voor vwo-leerlingen minder nijpend dan voor havo-leerlingen. Ten tweede zitten er in beide schooltypen leerlingen die alle veranderingen wel aankunnen en leerlingen die alle veranderingen niet aankunnen. Toch worden deze leerlingen op min of meer dezelfde wijze behandeld. Een aanbeveling is om meer onderscheid te maken in de benadering en begeleiding van deze verschillende groepen leerlingen.

6 Benut ideeën

Leerlingen, docenten en schoolleiders hebben allen ideeën over hoe aansluitingsproblemen aangepakt kunnen worden, over hoe derde en vierde leerjaar beter ingericht kunnen worden. Een aanbeveling is om deze ideeën systematisch te inventariseren en te benutten bij het zoeken naar oplossingen. Luister vooral ook naar de mening van leerlingen, zij leggen feilloos de vinger op de zwakke plek.

7 Profielkeuzebegeleiding

De profielkeuzebegeleiding is op geen van de vijf scholen uit onze inventarisatie een probleem. Het is een goed georganiseerd proces waar veel tijd voor wordt uitgetrokken. In die zin zou het een voorbeeldfunctie kunnen hebben voor andere aspecten van de aansluiting tussen onder- en bovenbouw.

8 Beleid

De school zou de benadering van verschillende aspecten rond de aansluiting en keuzes ten aanzien van de aanpak expliciet op moeten nemen in het beleid en dit duidelijk moeten uitdragen. De verschillende geledingen in de school kunnen zich pas aan afspraken houden als er duidelijke afspraken zijn. De schoolleiding moet daarin het voortouw nemen. Een aanbeveling daarbij is om niet alles tegelijk tot speerpunt te

maken, maar duidelijke prioriteiten te stellen en om te zorgen dat belangrijke informatie beschikbaar is, ook getalsmatige (meten is weten). Van belang lijkt te zijn dat men het eens is over de in te zetten koers. Vervolgens kunnen teams van docenten, per sectie of sectieoverstijgend, per leerjaar of leerjaaroverstijgend taken en verantwoordelijkheden krijgen toebedeeld.

9 Samenwerking

Oplossingen liggen blijkens de interviews vooral in de sfeer van meer overleg, betere afspraken maken en beter samenwerken. Het lijkt alsof diverse groeperingen op school te veel langs elkaar heen leven. Onderbouw- en tweede-fasedocenten binnen de sectie zouden meer moeten overleggen, mentoren en coördinatoren van leerjaar 3 en 4 moeten de aansluiting op de agenda zetten en concrete afspraken maken, schoolleiders moeten de visie op de aansluiting beter overdragen aan docenten en mentoren, docenten moeten leerlingen eerder en beter duidelijk maken hoe het in de tweede fase toegaat en hoe ze zich daarop kunnen voorbereiden, enzovoort. Ook kunnen bovenbouwleerlingen een rol spelen bij de voorbereiding in de derde of tweede klas op de tweede fase.

Bijlage

Interviewvragen

A. Vragen ten behoeve van het interview door SLO te stellen aan leerlingen in het derde leerjaar havo en/of vwo

Profiel- en vakkenkeuze:

- 1 In wat voor klas zit je nu: havo, vwo of havo/vwo?
- 2 Welk profiel en welke vakken heb je gekozen voor de tweede fase?
- 3 Waarom heb je dit profiel en deze vakken gekozen?
- 4 Wat is er op school gedaan om je te helpen met je profielkeuze?
- 5 Heb je zelf nog andere dingen gedaan om tot een profielkeuze te komen?
Zo ja: Wat heb je gedaan?
- 6 Vond je het moeilijk om een profiel te kiezen?
Zo ja: Wat vond je precies moeilijk?
- 7 Heb je tips voor je decaan/school om jullie beter te helpen bij de profielkeuze?

Derde leerjaar en tweede fase:

- 8 Heb je in het derde jaar informatie gekregen over de vakken in de tweede fase?
Zo ja: Over welke vakken heb je informatie gekregen? Welke informatie? Van wie heb je die informatie gekregen?
- 9 Verwacht je voor jezelf problemen bij sommige vakken in de tweede fase?
Zo ja: Bij welke vakken verwacht je problemen? Wat voor soort problemen?
- 10 Heb je in het derde jaar informatie gekregen over de manier van werken in de tweede fase (bijvoorbeeld zelfstandig werken, werken met planners)?
Zo ja: Welke informatie heb je gekregen? Van wie heb je die informatie gekregen?
- 11 Verwacht je voor jezelf problemen met de manier van werken in de tweede fase?
Zo ja: Welke problemen verwacht je?
- 12 Heb je zin om aan de tweede fase te beginnen of zie je er (een beetje) tegenop?
Waarom?
- 13 Heb je tips voor je docenten/school om jullie beter voor te bereiden op de tweede fase?

B. Vragen ten behoeve van het interview door SLO te stellen aan leerlingen in het vierde leerjaar havo en vwo

Profiel en vakken:

- 1 Zit je in 4 havo of in 4 vwo?
- 2 Welk profiel volg je?
- 3 Waarom heb je dit profiel gekozen?
- 4 Vind je dat je in de derde klas goed bent begeleid bij je profielkeuze?
Zo ja: Wat vond je vooral goed?
- 5 Heb je tips voor je decaan/school om de profielkeuze in de derde klas beter te begeleiden?

Tweede fase en derde leerjaar:

- 6 Wat ervaar je in de tweede fase op dit moment als problemen?
(probleem wil zeggen: het kost je moeite of stress, je vindt het vervelend of zinloos)
- 7 Wat zouden volgens jou oplossingen voor deze problemen kunnen zijn?
- 8 Wat vind jij in de vakken opvallende verschillen tussen het derde jaar en het vierde jaar?
- 9 Wat vind jij in de manier van werken opvallende verschillen tussen het derde jaar en het vierde jaar?
(Denk bijvoorbeeld aan zelfstandig werken, werken met planners.)
- 10 Zijn er nog andere opvallende verschillen tussen het derde jaar en het vierde jaar?
Zo ja: Welke?
- 11 Vind je dat je in de derde klas goed bent voorbereid op de tweede fase?
Zo ja: Wat vond je vooral goed?
- 12 Heb je tips voor de school en de docenten/mentor om leerlingen in de derde klas beter voor te bereiden op de vierde klas?
- 13 Wat vind jij alles bij elkaar beter, de manier van leren in de derde klas of die in de vierde klas?
Waarom?

C. Vragen ten behoeve van het interview door SLO te stellen aan mentoren/coördinatoren derde en vierde leerjaar (tevens te gebruiken voor het gesprek met schoolleiders)

Vooraf

In opdracht van het ministerie van OC&W onderzoekt de SLO de aansluitingsproblematiek tussen het derde en vierde leerjaar havo/vwo en de inrichting van het derde leerjaar. Het is de bedoeling dat vervolgens instrumenten en modellen worden ontwikkeld die scholen kunnen helpen bij het aanpakken van de aansluitingsproblemen.

Met behulp van onderstaande vragen willen we graag van u horen welke aansluitingsproblemen er op uw school zijn (of zijn geweest) tussen het derde leerjaar havo/vwo en de tweede fase. Als uw school werkt aan oplossingen voor deze problemen of oplossingen heeft gevonden en ingevoerd, horen we graag wat er concreet gebeurt en wie daarbij betrokken zijn.

We verzoeken u vriendelijk onderstaande vragen vóór het interview alvast door te lezen.

Algemeen

- 1 In welk(e) vak(ken) en in welke leerjaren en schooltypen geeft u les?
- 2 Bent u mentor of coördinator? Zo ja: Van welke klas?
- 3 Kiezen de leerlingen op uw school overwegend het juiste profiel?
- 4 Hoe worden leerlingen begeleid bij de profielkeuze?
- 5 Wat zijn op uw school de belangrijkste verschillen tussen het derde leerjaar en het vierde leerjaar op het gebied van inhoud en organisatie van het onderwijs? (u kunt denken aan vakinhoud, aan de manier van werken die van leerlingen gevraagd wordt, aan de manier van toetsen, enzovoort)

- 6 Waarom zijn die verschillen er volgens u?
- 7 Welke problemen hebben de leerlingen in het vierde leerjaar, die ze in de derde klas nog niet in die mate hadden?
- 8 Wat zouden oorzaken van deze problemen kunnen zijn?
- 9 Wat wordt er gedaan om de aansluiting tussen het derde en het vierde leerjaar te verbeteren?
Heeft dat het gewenste resultaat?
- 10 Is er overleg tussen docenten/mentoren uit het derde en het vierde leerjaar over de aansluiting?
Zo ja: Waar gaat het overleg over? Hoe vaak is er overleg?
Zo nee: Wat staat zulk overleg in de weg?
- 11 Welke activiteiten of hulpmiddelen zouden volgens u kunnen bijdragen aan verdere verbetering van de aansluiting tussen het derde en het vierde leerjaar?
- 12 Hoe zou voor u de ideale inrichting van het derde leerjaar havo/vwo eruit zien?

